

Renata Pater
Uniwersytet Jagielloński

Czas wolny w (dla) edukacji kulturalnej dzieci

Free Time (for) the Cultural
Education of Children

Wprowadzenie

Człowiek istnieje w czasie i w konkretny czas wpisuje się ludzkie działanie, rozwój, dojrzewanie, procesy rozumienia i zrozumienia świata. Czas jest czynnikiem opisu historii, zmian, przeobrażeń, oglądu rzeczywistości. Określając czas jako „wolny” można próbować zastanowić się w jakiś sposób człowiek jest zdolny „uwolnić” czas dla siebie, aby wejść w posiadanie czasu – mieć „czas wolny” – czy też siebie uwolnić od „czasu”¹. Zarówno pojęcie „wolny” kojarzące się z wolnością określa pewien stan, sposób posiadania i przeżywania, wybory człowieka, okoliczności i konteksty konsekwencji, podejmowanych wyborów.

Obserwując zmiany zachodzące w świecie, których tempo w ostatnim półwieczu radykalnie przyspieszyło, warto zwrócić uwagę na sposoby definiowania czasu wolnego w kontekście pedagogicznym, obecnych wyzwań współczesności, nagminnie wzrastającej potrzebie umiejętności gospodarowania i zarządzania czasem, niezbędnej umiejętności właściwego korzystania z czasu wolnego dla rozwoju jednostki (rozumianego holistycznie). Szczególnie istotny w tym kontekście wydaje się być aspekt edukacyjny, wychowanie do kultury czasu wolnego i uczenie się w kultu-

¹ R. Ingarden w rozważaniach *Człowiek i czas analizuje* „istotę czasu, który wszystko, co czasowe, ogranicza w bycie do teraźniejszości, a zarazem nie pozwala trwać temu, co teraźniejsze, gdyż wciąż nową teraźniejszością wypiera je z bytu w przeszłość i niebyt”. Czas jest ujmowany jako czysto intencjonalny wytwór doświadczenia. Na uwolnienie się od czasu pozwalają między innymi estetyczne sytuacje i ich duchowe, twórcze przeżywanie. Zob. R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1998, s. 39–69.

rze czasu wolnego, rozumianych jako czasoprzestrzeń własnego nieskrępowanego rozwoju i humanizacji życia. Stąd potrzeba kształtowania dobrych nawyków, postaw, umiejętności kompensacyjnego rozumienia czasu wolnego poprzez własną aktywność twórczą, zaangażowanie i rozwój potencjalnych możliwości i talentów, wśród najmłodszej grupy dzisiejszej generacji jest nieodzowna. Edukacja kulturalna obejmuje swoim zasięgiem obszar działań wpisany w czas wolny, a pedagogika czasu wolnego stanowi między innymi pole zainteresowań edukacji kulturalnej dzieci.

Schole, otium, leisure i czas wolny

W literaturze przedmiotu pojęcie *czas wolny* definiowane jest w sposób wielowątkowy, niejednoznaczny, ujmowane bywa w różne kategorie opisowe, w zależności od dyscypliny badań naukowych. Sięgając do historii kształtowania się współczesnego rozumienia czasu wolnego, badacze wskazują na istotne przesłanki płynące z czasów starożytnych, kiedy na określenie swobodnego, wolnego od pracy czasu, przeznaczonego na odpoczynek, wymianę wolnych myśli używano pojęcia *schole*, co tym samym oznaczało oddawanie się czynnościom przyjemnym, intelektualnym, które nad to określały stan umysłu opisywany jako szczęście. *Schole* opisywało formy wyższej aktywności człowieka o charakterze kontemplacyjnym. W tekstach starożytnych filozofów określany jako stan umysłu, czas poświęcony rozmyślaniu, życiu intelektualnemu i duchowemu. Platon na określenie czasu wolnego przywoływał stan wolności od pracy, zobowiązań społecznych i wszelkiej konieczności, pod pojęciem tym rozumiał wolność własnych myśli i przekonań. Starożytni myśliciele wskazywali na społeczne uwarunkowania czasu wolnego, które są różne w zależności od pozycji i miejsca w społeczności (inaczej realizowany był przez np. obywateli, a co innego oznaczał dla niewolników). W tym znaczeniu czas wolny to spoczynek czy odpoczynek po trudzie podejmowanego wysiłku i pracy. Termin *schole* oznaczał ideę intelektualnego dobrostanu – szczęście – rozumiane przez Arystotelesa jako szczególny stan umysłu. W czasach antycznych pojęcie czas wolny symbolizowało również źródło prestiżu, w przeciwieństwie do pracy, którą uważano za rodzaj degradacji społecznej².

W języku łacińskim na określenie czasu wolnego wyjątego z obowiązkowej pracy i rodzinnych zobowiązań używano terminu *otium*, które opisywało ideę kształcenia siebie, kształtowania własnej osobowości i własnego stylu życia. *Otium* oznaczało oddzielanie tego, co wartościowe, od tego, co bezwartościowe, pozostając w związku z greckim *schole*. Współcześnie dla określenia czasu wolnego w języku angielskim przyjęło się pojęcie *leisure*, które ozna-

cza między innymi formy wyższej aktywności, nawiązując do starogreckiego *scholē* (źródłosłów pojęcia szkoła) utożsamianego z odpoczynkiem, beczynnością, czasem przeznaczonym na studia, wykłady oraz dysputy naukowe³.

Postępujące silnie w ostatnim dwustuleciu procesy industrializacji i technicyzacji życia, elektryfikacja i automatyzacja coraz większych sfer działalności człowieka sprawiły, że czas wolny stał się dostępny dla wielu grup społecznych, a jego „spędzanie” wyznacza trendy i style życia. Budżet czasu wolnego, jakim dysponuje jednostka, jest często zależny od wykonywanej pracy zawodowej, „czas wolny”, czas urlopu – „wczasów” przeplata się z czasem pracy i odwrotnie. W ponowoczesności czas wolny definiowany jest częściej poprzez wzrost egzystencjalnej przyjemności, dokonywania własnych nieprzymuszonych wyborów, związanych z autosterownością, samodzielnym zarządzaniem dowolnie i dobrowolnie wybranymi zajęciami, przekłada się tym samym na realizację i spełnianie wolicjonalnie wyznaczanych celów i zadań. Czas pracy i czas wolny przeplatają się i warunkują wzajemnie. Z „czasem wolnym” od „przymusu” pracy i podejmowanych codziennych obowiązków, identyfikuje się również działania skierowane na rozwijanie własnych pasji, przyjemności, rozrywki. Czas wolny to również czas świadomie przeznaczany dla drugiego człowieka, czas na spotkanie, tworzenie więzi, wspólnotowości poprzez spotkania z przyjaciółmi, rodziną, czas poświęcany na zajęcia wolontariatu, czy oddawania się grom i zabawom towarzyskim, czas na rozwijanie zainteresowań i pasji, poświęcony zajęciom artystycznym, na sport i rekreację. Czas wolny definiowany jest również jako czas relaksu i odpoczynku od rutyny codziennych obowiązków, od wysiłku podejmowanego w związku z pracą zawodową, zabiegami związanymi z potrzebami biologicznymi, higieną osobistą czy profilaktyką prozdrowotną⁴. Czas wolny kojarzony jest również z czasem przeznaczanym na rozwój duchowy, czynności związane z praktyką religijną, czas dla kontemplacji i *sacrum*⁵.

W czasach nowożytnych angielski termin *leisure* określając czas swobodny, wolny od zajęć, obowiązków, pracy, od XX wieku traktowany jest zamiennie z starogreckim terminem *scholē*. Jak zauważa M. Truszkowska-Wojtkowiak badając fenomen czasu wolnego w kontekście jego źródłosłowa trudno jest obecnie znaleźć właściwy odpowiednik słowa *scholē* we współczesnych językach. W języku rosyjskim stosuje się określenie *svo-*

³ A. Wojciechowska, *Idea otium w Rzeczypospolitej*, http://www.wilanow-palac.pl/idea_otium_w_rzeczypospolitej.html (dostęp: 1.02.2015).

⁴ J. Pięta, *Pedagogika czasu wolnego*, Warszawa 2004, s. 11–14.

⁵ M. Truszkowska-Wojtkowiak, *Fenomen czasu wolnego*, dz. cyt., s. 156–160, por. D. Mroczkowska, *Czas wolny jako kategoria społecznie i kulturowo zmienna. Przeobrażenia w czasowej organizacji oraz doświadczaniu czasu*, [w:] *Czas ukoł nas. Jakość życia i czas wolny we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, Toruń 2011, s. 89–101.

bodnoje vremia, we włoskim *tempo libero*, a w niemieckim *Freizeit*, a częściej *Musse*, które podkreślają (szczególne w sensie psychologicznym) poczucie wolności, jakie towarzyszy spędzaniu czasu wolnego. W terminach tych podkreśla się w większości znaczenie „wolność od” niż „wolność do”, co jak wskazuje autorka jest warte szczególnego podkreślenia i uwagi, gdy czas wolny analizuje się z perspektywy nauk pedagogicznych⁶. Trudno jest zdefiniować jednoznacznie pojęcie czasu wolnego, gdyż każdy ogląd i wgląd w to pojęcie precyzuje stosownie do przyjętej metodologii nauk swoiste częściowe narzędzia opisu, wskazując tym samym na nieco inne ujęcie i rozumienie pojęcia i problematyki⁷.

Edukacyjne ujęcie i definiowanie czasu wolnego

Współczesna definicja czasu wolnego zaproponowana przez J. Dumazediera na konferencji UNESCO w Annecy we Francji w 1957 roku precyzuje „czas wolny” jako zajęcie, którym jednostka może się oddawać z własnej chęci bądź dla odpoczynku, rozrywki, rozwoju swych wiadomości lub kształcenia (bezinteresownego) dobrowolnego udziału w życiu społecznym po uwolnieniu się z obowiązków zawodowych, rodzinnych i społecznych⁸.

Leksykon pedagogiki pojęciem „czas wolny” określa „zakres i jakość spożytkowania przez człowieka czasu, jaki ma on do wyłącznej dyspozycji”. Autorzy zwracają uwagę, że jest to czas, którym dysponuje podmiot – osoba. Jest to czas przeznaczony do swobodnej decyzji po wykonaniu zadań koniecznych i obowiązkowych. W tym ujęciu czas wolny jest dowolnie zarządzany i przeznaczany na przykład na odpoczynek psychiczny lub fizyczny, na rozrywkę, bezinteresowną działalność społeczną, rozwój własnych zainteresowań, pasji i uzdolnień czy na samowychowanie i samokształcenie. Definiowany z perspektywy pedagogicznej czas może być również różnicowany w określone „bloki czasu” wieczornego po codziennej nauce lub pracy, weekendowego, urlopowego, urlopowo-szkoleniowego, krótkourlopowego, sanatoryjnego lub wynikającego ze stanu emerytalnego⁹.

Pedagogika czasu wolnego czy wychowanie „do” czasu wolnego

W pedagogice czas wolny ujmowany jest interdyscyplinarnie, najważniejsze jego funkcje odnoszą się do holistycznego rozwoju człowie-

⁶ M. Truszkowska-Wojtkowiak, *Fenomen czasu wolnego*, dz. cyt., s. 76.

⁷ Tamże.

⁸ J. Dumazedier, *Loisir et Pedagogie*, „International Review of Education” 1(1955)2, s. 102–116, J. Dumazedier, *Vers la Civilisation du Loisir*, Paris 1960; cyt. za M. Truszkowska-Wojtkowiak, *Fenomen czasu wolnego*, dz. cyt., s. 253.

⁹ B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Leksykon*, Warszawa 2000, s. 38.

ka, równoważąc stany napięcia i wysiłku z odprężeniem i odpoczynkiem, zmiennością i dynamiką podejmowanych temporalnie działań. Pojęcie czasu wolnego dzieci odnosi się równolegle do zajęć i spędzania czasu wolnego przez dorosłych – rodziców, opiekunów, wychowawców. B. Jedlewska wskazuje na istotne aspekty rozumienia wychowania do czasu wolnego¹⁰. W wychowaniu dzieci szczególne znaczenia ma refleksja nad działaniami kierowanymi do dzieci w związku z edukacją, kształtowaniem nawyków świadomego i racjonalnego wykorzystywania czasu wolnego w szeroko rozumianym kontekście edukacji kulturalnej. Z tego względu istotny wydaje się namysł nad potrzebą i celowością wychowania „do czasu wolnego” i wychowania „w czasie wolnym” dzieci na wstępnym etapie edukacji.

A. Kamiński, badając problematykę czasu wolnego w latach 60-tych XX wieku, określił wiek XX jako stulecie narastania czasu wolnego. „Istnieje sprzeczność wynikająca z polityki nastawionej na wzrost potencjału gospodarczego a polityką zaspokajania potrzeb konsumpcji, między odczuwaną przez szerokie masy potrzebą zwiększania zarobków, a potrzebą przyrostu czasu wolnego i w końcu między potrzebami wyznaczania właściwych proporcji w zwiększaniu czasu wolnego, co przejawiać się będzie między innymi wydłużaniem lat obowiązkowego szkolnego i ułatwień kształcenia się w szkołach średnich i wyższych”¹¹. Odnosząc się do obserwacji autora poczynionych ponad pół wieku temu, można w oparciu o obecny stan badań stwierdzić, że w drugiej dekadzie XXI wieku czas wolny jest jednym z istotniejszych czynników kształtujących ludzkie wybory i style życia, wyznaczone trendami aktywnego wypoczynku, rekreacji, gier i zabaw, rozwijającej się dynamicznie turystyki „wczasowej” czy kulturowej. Współczesność kształtuje potrzeby nieustannego dążenia do zaspokajania i realizacji przyjemności, które często wymagają dodatkowej pracy w celu zwiększania dochodów, a to przekłada się nierzadko na konieczności spłaty zaciąganych kredytów, aby móc konsumować przyjemności „czasu wolnego”¹². Można zauważyć rozwijające się intensywnie w ostatnich dekadach przemysły „kultur czasu wolnego” jako jednej z istotnej dziedziny gospodarki i zwiększania kapitałów, stymulowanych właściwymi narzędziami PR, marketingu i reklamy, polityką władzy.

¹⁰ B. Jedlewska, *Pedagogika czasu wolnego – utopia czy konieczność?*, [w:] *Dziecko w kręgu wychowania*, red. B. Jedlewska, s. 233–246.

¹¹ A. Kamiński, *Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 34.

¹² D. Nowalska-Kapuściak, *Czas wolny czy czas niewolny? O znaczeniu czasu wolnego w społeczeństwie konsumpcyjnym*, [w:] *Czas ukoi nas. Jakość życia i czas wolny we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, Toruń 2011, s. 26–36.

Przyspieszający z dnia na dzień, z minuty na minutę rozwój technologiczny – gospodarczy przekłada się również na kształtowanie kultury czasu wolnego (dla) dzieci i młodzieży.

Kultura czasu wolnego dla dzieci

Jakość spędzania czasu wolnego ma swoje odzwierciedlenie w jakości życia, przenosi się na pracę i codzienne obowiązki. M. Truszkowska-Wojtkowiak definiuje determinanty kultury czasu wolnego, odnosząc je zasadniczo do rekreacji zdrowotnej i uczestnictwa w kulturze¹³. W badaniach nad problematyką czasu wolnego wyróżnić można dwa zasadnicze obszary działań, którymi są aktywność fizyczna (ruchowa, rekreacyjna) i aktywność kulturalna. Obecnie wiele programów profilaktycznych, zdrowotnych odwołuje się do istotnego znaczenia, równoważącej dla obecnych form pracy, spędzania czasu wolnego przed ekranem monitora lub odbiornika TV, aktywności fizycznej. Aktywność fizyczna jest niezbędna w każdym okresie życia jako ważny czynnik warunkujący zdrowie. Istotnym aspektem w kontekście omawianego czasu wolnego jest wychowanie dzieci i młodzieży do aktywności fizycznej poprzez tworzenie sytuacji i programów włączających ruch jako podstawową aktywność w czasie wolnym.

Równie istotna dla rozwoju psychicznego, intelektualnego i duchowego jest aktywność kulturalna. Aktywność kulturalna w literaturze przedmiotu utożsamiana jest często z kategorią uczestnictwa w kulturze. Aktywność kulturalna jest jedną z kategorii opisujących kulturę czasu wolnego. Zdaniem badaczy pedagogiki kultury i edukacji kulturalnej, wychowanie przez sztukę i edukacja estetyczno-artystyczna są równie istotne, nawet konieczne do pełnego, holistycznie rozumianego rozwoju i funkcjonowania człowieka. Pełnią funkcje nie tylko „kształtujące”, kształcące, wychowawcze, rozwojowe, ale również kompensacyjne i terapeutyczne. Aktywność kulturalna przejawia się w procesach poznawania, przeżywania, przyswajania, przetwarzania i tworzenia wartości i treści kultury. Stanowi integralną część ogólnej aktywności życiowej i zawodowej człowieka. Aktywność kulturalna człowieka przenosi się na aktywność zawodową i społeczną oraz odwrotnie. Warunkuje jakość życia, postawy twórcze, jednostki zdolne do otwartego i innowacyjnego myślenia. Postawa twórcza zostaje niejako wykreowana podczas działań artystycznych i twórczych zaangażowanego podmiotu. Włączanie dzieci i młodzieży w kulturę czasu wolnego zarówno w środowisku rodzinnym, jak i systemowym – przedszkolnym, szkolnym oraz środowiskowym poprzez ich aktywne

udział, zaangażowanie, partycypację w lokalnych i narodowych środowiskach kultury stanowi istotny warunek dla kształtowania pełnej osobowości i rozwoju jednostki, przygotowania jej do pełnego i świadomego uczestnictwa w kulturze poprzez proces samokształcenia i samowychowania w późniejszych etapach życia¹⁴.

W obydwu wymienionych powyżej obszarach ważną rolę odgrywa animacja społeczno-kulturowa. Działania podejmowane przez animatorów kultury, których zadaniem jest między innymi wspieranie społecznej aktywności zarówno w dziedzinie kultury, sztuki, ale również sportu i rekreacji mają istotne znaczenie w wypełnianiu i organizowaniu czasu wolnego. Podmiotami realizującymi cele organizacji czasu wolnego dla dzieci i młodzieży są między innymi instytucje kultury i szeroko ogólnie rozumianej edukacji jak np. kina, teatry, muzea, filharmonie, opery, domy kultury. Obecnie w Polsce coraz częściej włączają się w tego typu działalność organizacje pozarządowe, które realizują projekty kulturalne – artystyczne na polu przecięcia się działań systemowych szkoły czy przedszkola i działań najbliższego otoczenia – środowiska. Uczestnictwo dzieci w kulturze czasu wolnego, edukacja kulturalna (również do czasu wolnego), edukacja artystyczna, wychowanie przez sztukę, edukacja muzealna, muzyczna, taneczna, teatralna, filmowa, edukacja w zakresie sztuk wizualnych są współcześnie bardzo istotnym obszarem działań edukacyjnych podejmowanych dla wychowania w ogóle, a w szczególności do umiejętnego wykorzystywania i kreowania czasu wolnego. Podejmowane aktywności mogą w zasadniczy sposób równoważyć trud i wysiłek czasu pracy, jak również przeciwdziałać czynnikom stresogennym i stanom depresyjnym czy potocznie określanej „pustki” i „nudy”. W literaturze naukowej dla określenia czasu wolnego są analizowane i wyznaczane, specyficznie do narzędzi badawczych danej dyscypliny, następujące kategorie: *czas uwolniony* jako *czas wymuszony* np. sytuacją osób bezrobotnych, *czas pusty* rozumiany jako czas „źle przeżywany” lub czas „braku wyboru”, *czas dyspozycyjny* bez ograniczeń zewnętrznych, *czas współbieżny*, *polichromiczny* w trakcie równoległego wykonywania różnych niezależnych czynności, *czas monochromiczny*, zaplanowany i sukcesywnie realizowany, *czas zawłaszczany* przez niechciane formy, *czas dla siebie*, *czas niezorganizowany i niekontrolowany* (w odniesieniu do dzieci i młodzieży bez nadzoru dorosłych), *czas przymusowo wolny* (bezrobotni, dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych, niepełnosprawni, czas wypełniony nudą i negatywnymi zachowaniami), *czas pozornie wolny* (osoby na urloпах wychowawczych, emeryci i renciści, wszyscy narzucający sobie

¹⁴ Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I A–F, Warszawa 2003, s. 69–72.

reżim zdrowego, aktywnego stylu życia, dzieci i młodzież), *zorganizowany czas wolny* (przez instytucję lub szkołę, nie różni się od czasu pracy lub nauki)¹⁵. Analizując terminologiczne ujęcie czasu wolnego w definicjach wybranych autorów M. Truszkowska-Wojtkowiak wskazuje na ewolucyjny charakter oglądu kultury czasu wolnego na przestrzeni wieków, ale również jego specyficzne cechy w zależności od źródła definiującego. Aksjologiczna definicja czasu wolnego, będąca celem pedagogiki, ustanawia moim zdaniem ten czas w aspekcie filozoficznym jako podmiotowe przeżywanie czasu. A z perspektywy psychologii będzie to przeżywanie czasu posiadającego autoteliczny czynnik motywacyjny¹⁶.

Biorąc pod uwagę wyznaczone determinanty, kategorie opisujące fenomen „czasu wolnego” w jego złożoności, ale przede wszystkim w aksjologicznym wymiarze, można wnioskować, że przygotowanie, uczenie się przeżywania, organizowania i zarządzania czasem wolnym jako czasem danym i wybranym przez jednostkę, służyć może jej pełnemu podmiotowemu wzrastaniu i pogłębianiu motywacji do spełniania się w biegu życia, co R. Ingarden określał „spełniającą się siłą wewnętrzną”¹⁷.

Wychowanie do twórczości i czas wolny

„Twórczość” jest obecnie jednym z podstawowych terminów wymienianych w kontekście programów edukacji i permanentnie rozumianego uczenia się w celu umiejętnego dostosowywania się do zmian wywołanych cywilizacyjnym i technologicznym postępem, jak również aktywnego i autonomicznego odpowiadania na zmianę. Wychowanie do twórczości, do umiejętnego przetwarzania rzeczywistości i tworzenia nowych znaczeń, wartości wyznacza zasadnicze cele edukacji XXI wieku. Wykorzystanie czasu wolnego na aktywność twórczą, nie pozostaje bez znaczenia, w ujęciu jej zasadniczego celu, jakim jest kontemplatywne, intelektualne rozumienie szczęścia. Poprzez oddanie się działaniom o charakterze ekspresyjnym, w procesie aktywnego zaangażowania w rozwój i realizację własnych potencjalności tkwiących w posiadanej wiedzy, motywacji, systemie wartości czy sprawności intelektualnej, realizuje się i kształtuje osobowość. Na rozwój osobowości wpływ mają zarówno warunki wewnętrzne, jak i zewnętrzne. W rozwoju twórczym dziecka istotne będą warunki zewnętrzne, które stymulują i umożliwiają formowanie się postawy twórczej. Zaliczyć

¹⁵ Kategorie wyodrębnione na podstawie między innymi Raportu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Por. B. Fatyga, „Czas wolny” *Raport o stanie i różnicowaniach kultury miejskiej w Polsce*. Raport opracowano na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, red. M. Duchowski, B. Fatyga, J. Nowiński, M. Pęczak, E. A. Sekuła, T. Szlendak, W. Burszta, A. Hupa, Warszawa 2009. Por. M. Truszkowska-Wojtkowiak, *Fenomen czasu wolnego*, dz. cyt., s. 251–253.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, dz. cyt., s. 68.

do nich można czynniki materialne, techniczne, społeczne i kulturowe. Współcześnie podkreślaną przez naukowców istotną rolę wychowawcy, nauczyciela, rodzica jest tworzenie warunków zewnętrznych, które przyczynią się do ujawnienia potencjału twórczego dziecka. Zadaniem rodzica, wychowawcy, nauczyciela, animatora jest dostarczenie dziecku odpowiednich bodźców, materiałów, środków, które pomogą mu w wyrażaniu siebie poprzez różnego rodzaju działania¹⁸. Własna aktywność wychowanka i podejmowane przez niego działania pozwalają na konstytuowanie się wartości i rozwój w wymiarze wieloaspektowym (ujmowanym holistycznie). Stymulowanie aktywności zarówno ruchowej, jak i kulturalnej, twórczej, estetycznej (artystycznej) jest ważnym elementem kreowania i realizowania czasu wolnego przez dzieci i ich opiekunów, rodziców, wychowawców.

Wychowanie do czasu wolnego dla twórczego i kreatywnego rozwoju, odnosi się do przeżyć estetycznych, do wartości radości wylaniającej się z przeżywanego piękna, dobra, zbliżania się do prawdy. Wychowanie estetyczne jest immamentną częścią duchowego rozwoju człowieka, w jego podmiotowym postrzeganiu świata. Wspomnieć należy tutaj koncepcje wychowania estetycznego F. Schillera, czy wychowania przez sztukę H. Reada, które w Polsce rozwijane były między innymi przez S. Szumana, I. Wojnar. Edukacja estetyczna, wychowanie przez sztukę, łączy się z przeżywaniem piękna, przeżyciem estetycznym warunkującym twórczy i radosny, afirmatywny stosunek do świata. *Homo aestheticus* wskazuje na możliwość samorealizacji ukierunkowanej na poszukiwanie sposobu na życie już w czasie dzieciństwa, kiedy to podejmowane są pierwsze działania twórcze, które są kontynuowane w życiu dorosłym, a łączy je element zabawy, oraz symboliczny i archetypiczny sposób budowania przekazu i komunikacji¹⁹. Teza wygłoszona przez F. Schillera w *Listach o estetycznym wychowaniu człowieka...*, która mówi, że człowiek jest w pełni człowiekiem, gdy gra/bawi się, odnosi się do szczególnie przemyślanego, symbolicznego i sensualnego działania człowieka, którego istotą jest przeżycie estetyczne, doświadczenie piękna i wolności, wyrażające i kształtujące wrażliwość i duchowość. W idealistycznej koncepcji państwa estetycznego odnosi się pośrednio do roli i znaczenia poznania zmysłowego (grec. *aisthesis*), kształtującego i warunkującego rozwój intelektu (*Vernunft*), który umożliwia racjonalne i moralne działanie, w estetycznym doświadczeniu i poznawaniu rzeczywistości²⁰.

¹⁸ B. Surma, *Teoretyczne założenia kształtowania postawy twórczej dzieci w wieku przedszkolnym*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 26(2012)4, s. 21.

¹⁹ Zob. H. Read, *Wychowanie przez sztukę*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976. Por. J. Torowska, *Aktualność koncepcji wychowania przez sztukę Herberta Reada*, [w:] *Sztuka i wychowanie. Współczesne problemy edukacji estetycznej*, red. A. Pankowska, Warszawa 2010, s. 51–58.

²⁰ F. Schiller, *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka i inne rozprawy*, Warszawa 1972.

M. Truszkowska-Wojtkowiak określiła cechy wspólne dla doświadczenia estetycznego i kontemplacji oraz czasu wolnego, jako rodzaj „świeckiego sacrum”:

- traktowanie obu zjawisk jako przeżyć i utożsamianie kontemplacyjnej formy spędzania czasu wolnego z przeżyciem estetycznym (obok duchowego i psychofizycznego);
- dobrowolność;
- autoteliczność (stan umysłu). Wrażenia estetyczne są nawet w większym stopniu przeżyciem autotelicznym i w połączeniu ze stanem umysłu, jaki towarzyszy nam w czasie wolnym, dają szczególnego rodzaju synergii;
- polichromiczność;
- afirmacja wolności;
- niezarobkowość;
- popkulturowy charakter (w mediach estetyka i czas wolny występują jako wspólna cecha) oraz „poczucie całości”, którego istotą jest poczucie integracji osobowości, swoistej samoakceptacji oraz odrodzenie poczucia pełni, osiągnięte przez przezwyciężenie lub zharmonizowanie zwalczających się lub niepokojących impulsów i uczuć, co określić można rekreacyjnym *katharsis*²¹.

Czas wolny dzieci w szczególności powinien służyć doznaniom polisensorycznym, estetycznym, kształtującym zarówno percepcję zmysłową, jak i rozwijającym intelektualny potencjał w aktywnym doświadczaniu rzeczywistości. Edukacja kulturalna, zawierające się w niej wychowanie estetyczne, wychowanie przez sztukę tworzą określone sytuacje, stając się tym samym ważnymi polami i przestrzeniami pozyskiwania doświadczeń i uczenia się, nie tylko dzieci i młodzieży.

Edukacja kulturalna (dla) dzieci

W kontekście rozważań nad czasem wolnym dzieci, rozwijaniem ich twórczych umiejętności, tworzeniem sytuacji wychowawczych, sprzyjających aktywności poznawczej, która będzie następnie przez dorosłych samoczynnie rozwijania, trudno nie odnieść się do szerokiego obszaru refleksji i badań pedagogicznych w obszarze edukacji kulturalnej. Jednoznaczne zdefiniowanie „edukacji kulturalnej” nie jest łatwe. Podobnie jak „czas wolny” jest badana i opisywana przez specjalistów różnych profesji naukowych. Kultura przeżywania, projektowania, realizowania czasu wolnego wydaje się być w XXI wieku szczególnie istotna, gdyż to właśnie w kulturze i przez kulturę realizuje się właściwie człowieczeństwo, humanistyczny i aksjologiczny jego wymiar. Edukacja kulturalna jest sze-

rokiem pojęciem uwzględniającym zachowania i działania realizowane zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i grupowym. Przedstawione kategorie czasu wolnego wpisują się w obszar badań nad edukacją kulturalną. Interesującym problemem jest edukacja kulturalna dzieci najmłodszych. Przygotowanie ich i stopniowe wprowadzanie do uczestniczenia i partycypacji w kulturze, rozwijania osobowości i własnego potencjału w czasie swego życia, również w rozważanym czasie wolnym, w którym realizuje się i spełnia najpełniej osoba ludzka. Czas ten jest w sposób aktywny i adekwatnie do potrzeb wypełniony odpowiednim działaniem (tzn. jest dobrze, właściwie wykorzystany, np. w rozumieniu Arystotelesowskiej *scholē*)²².

Przygotowanie dzieci do dobrego wypełniania adekwatnym działaniem, właściwymi czynnościami czasu wolnego, jest w znacznym stopniu zależne od działania i przykładów – wzorców sygnalizowanych (praktykowanych) przez dorosłych, opiekunów, wychowawców. W najbliższym środowisku i otoczeniu dziecka (naturalnym – przyrodniczym, społecznym, kulturowym) kształtują się wzorce i postawy spędzania czasu wolnego, związane z nim propozycje realizacji siebie i działań skierowanych na siebie, dla własnych potrzeb i przyjemności, ale również działań skierowanych dla innych i z innymi (efekt synergii)²³. „Kultura czasu wolnego jest przejawem uczestnictwa (bądź nie) w całej kulturze. Czas wolny sprzyja swobodniejszej niż podczas pracy komunikacji, prowokuje do dialogu, socjalizacji oraz gier i zabaw. Umożliwia także w większym stopniu niż praca działanie twórcze”²⁴. Edukacja kulturalna dzieci i młodzieży zachodzi przede wszystkim w rodzinie i rozwija się w sposób szczególny w czasie wolnym, kiedy ma miejsce również uczestnictwo w kulturze, w praktykach związanych z kultywowaniem tradycji, świętami religijnymi, zarówno w twórczym, jak i aksjologicznym wymiarze²⁵.

Przestrzenią realizacji działań edukacji kulturalnej jest w szerokim stopniu obszar edukacji nieformalnej, przecinający się w polu działań społeczno-edukacyjnych z działaniami systemowymi i edukacją formalną, w której rodzina również pośrednio uczestniczy (poprzez wspieranie rozwoju dziecka). Nurt teoretyczny edukacji kulturalnej wywodzi się z paradygmatów nurtu Nowego Wychowania, które na przełomie XIX i XX wieku problematyzowały związki pedagogiki, filozofii i socjologii z rozwojem

²² M. Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika czasu wolnego: scholē w szkole i poza szkołą*, [w:] *Rekreacja i czas wolny. Studia humanistyczne*, red. R. Winiarski, Warszawa 2011, s. 200–235.

²³ M. Czerepaniak-Walczak, *Wychowanie do czasu wolnego: poszukiwanie miejsca dla homo ludens w świecie homo faber*, [w:] *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty*, tom 2, red. M. Dudzińska, M. Czerepaniak-Walczak, Gdańsk 2007, s. 303–324.

²⁴ Tamże, s. 204.

²⁵ W. Muszyński (red.), *Rodzina w świecie wartości. Religia, praca i czas wolny*, Toruń 2011, s. 23.

kultury. Pedagogika kultury niejako wyłania się z badań teoretycznych W. Diltheya, E. Sprangera, G. Kerschensteinera, B. Croce, a w Polsce B. Nawroczyńskiego, S. Hessena, B. Suchodolskiego, S. Szumana. Współcześnie edukacja kulturalna obejmuje teorię i praktykę wychowania estetycznego oraz edukacji artystycznej, odnosząc ją do wyzwań przyszłości wobec wychowania, edukacji dzieci i młodzieży. Szczególnie uwzględnia się w tej sferze rozwój nowych technologii i nowych mediów w kontekście wszechogarniającej świat kultury popularnej²⁶.

Zarówno poznanie zmysłowe, jak i intelektualne wymaga właściwego organizowania przestrzeni uczenia się w środowisku życia. Sztuka i kultura tworzą tę przestrzeń, w której dziecko może w naturalny sposób odkrywać swoje istnienie w świecie i budować relacje z otoczeniem, z najbliższymi, poprzez doznania, poznawać i podejmować wysiłek twórczy. W procesie rozumienia otaczającej rzeczywistości, nadawać sens i znaczenie, wyznaczać cele i podejmować działania, stawiać pytania, poszukiwać i znajdować odpowiedzi. Sztuka współczesna proponuje przestrzenie prowadzenia dialogu, stawiania pytań i poszukiwania odpowiedzi. Wychowanie do twórczości i przez własną twórczość – ekspresję artystyczną ma znaczenie dla holistycznego rozwoju dzieci, jest propozycją edukacyjną coraz częściej praktykowaną przez artystów i pedagogów, nauczycieli, animatorów. W ostatnich latach obserwuje się wzrastającą aktywność działań edukacyjnych i animacyjnych proponowanych przez różne instytucje kultury, takie jak muzea czy galerie sztuki²⁷. Procesy tworzenia i interpretacji sztuki są formą zdobywania wiedzy, za pomocą przekazników realizowane są cele. Przekazniki aktywują zmysły: dotyku, wzroku, powonienia (zapachu), słuchu i kinestetyki. Zrozumienie sztuki zależy poniekąd od pytań o jej sens. Sens sztuki wyraża się między innymi w treści i formie ekspresji twórczej. Artysta–człowiek poprzez sztukę tworzy reprezentacje zarówno dla własnego samorozumienia, jak i dla komunikacji z innymi²⁸. Sztuka uczy komunikacji, otwarcia się na drugiego, innego, na samego siebie, działając introspektywnie.

²⁶ H. Bockhorst, V.I. Reinwand, W. Zacharias (Hg.), *Handbuch Kulturelle Bildung*, München 2012, s. 234.

²⁷ Edukacja artystyczna zawiera się w edukacji kulturowej, a często bywa utożsamiana z edukacją kulturalną, co jednak jest zasadniczym uproszczeniem. Współczesne rozumienie edukacji kulturalnej w kontekście tradycyjnego ujęcia w koncepcji polskich autorów opisuje S. Słowińska: *Idee (koncepty) edukacji kulturalnej*, [w:] J. Kargul, *Upowszechnianie, animacja, komercjalizacja kultury*, Warszawa 2012, s. 219–241.

²⁸ R. Tarruella, *Artyści, dzieci, nauczyciel: impresariowie współczesnej edukacji artystycznej*, [w:] *Sztuka i wychowanie*, dz. cyt. s. 125–126. Więcej na temat edukacji dla dzieci w muzeach i galeriach sztuki współczesnej zob. R. Pater, *Wychowanie estetyczne w edukacji muzealnej*, [w:] *Sztuka i wychowanie* (red.) K. Pankowska, Warszawa 2010, s. 66–79 oraz R. Pater, *Muzea dla dzieci i młodzieży – współczesne przestrzenie edukacji*, [w:] *Kierunki rozwoju edukacji*, red. A. Cudowska, Białystok 2011, s. 633–644.

Czas wolny i edukacja artystyczna dzieci

Edukacja artystyczna jest dzisiaj pojmowana jako istotna dziedzina rozwoju kompetencji kulturalnych, wychowania do twórczości i kreatywności, innowacyjnego myślenia, inspirowania motywacji do eksploracji świata i podejmowania wyzwań uczenia się przez całe życie. W ogólnym rozumieniu edukacja artystyczna najintensywniej podejmowana i realizowana jest w edukacji przedszkolnej, w mniejszym stopniu w edukacji szkolnej (szczególnie zaniedbana w tym względzie widoczne są w polskiej edukacji systemowej ostatnich dekad).

Znaczącym obszarem edukacji artystycznej jest edukacja nieformalna, czy pozaszkolna realizowana w czasie wolnym od „szkoły” i „obowiązków domowych” ucznia. Istotne znaczenie w edukacji artystycznej odgrywają współczesne muzea. Podejmują one wyzwanie tworzenia twórczych i aktywizujących sytuacji. Proponują działania nie tylko ukierunkowane na upowszechnianie sztuk, ale przede wszystkim zapraszają do partycypacji i czynnego zaangażowania w percepcję sztuki, wyrażania się poprzez własną ekspresję twórczą. Rozwój zmysłów i poznawanie świata poprzez jego polisensoryczne doświadczanie i eksperymentowanie są szczególnie praktykowane w muzeach dla dzieci oraz interaktywnych centrach nauki jak np. Centrum Nauki Kopernik w Warszawie. Miejsca te proponują aktywne spędzanie czasu wolnego typu *shole* i są licznie odwiedzane przez najmłodszą publiczność i całe rodziny²⁹. Rozwijanie kompetencji kulturowych jest istotną dziedziną wychowania równoległego zarówno realizowanego przez system edukacji (przedszkole, szkoła), jak również przez środowisko rodziny, lokalną przestrzeń miejsca zamieszkania, którą tworzą instytucje kultury i proponowane przez nich działania. Pomimo że prace badawcze w zakresie wykorzystania czasu wolnego są dość obszerne, to jednak brak jest szczegółowych badań w wykorzystaniu czasu wolnego dzieci w kontekście edukacji kulturalnej w obszarze działań dobrowolnych, edukacji nieformalnej, pozaformalnej, incydentalnej. Należy badać i sukcesywnie próbować odpowiadać na pytania: jak rozumiany jest współcześnie czas wolny dzieci w okresie trwania ich edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej? Jak dzieci spędzają czas wolny „od szkolnych obowiązków”? Czas wakacji i ferii świątecznych, przerw w nauce szkolnej, czas weekendowy? Jak rozkładają się w tygodniu zajęcia dodatkowe realizowane w czasie wolnym? Jakie są propozycje zajęć pozaszkolnych dla dzieci w dziedzinie edukacji kulturalnej, uczestnictwa w kulturze? Jak przedstawiają się wskaźniki

²⁹ R. Pater, *Edukacja estetyczno-artystyczna w środowisku lokalnym „życia szkoły”*. Między przeszłością a przyszłością, [w:] *Szkoła XXI wieku szkołą edukacji estetycznej*, red. M. Zalewska-Pawlak, A. Pikała, Łódź 2011, s. 390.

uczestniczenia dzieci i młodzieży w zajęciach pozalekcyjnych dotyczących edukacji artystycznej, kulturalnej, aktywnego spędzania czasu wolnego przez zajęcia rekreacyjno-sportowe czy dowolne gry i zabawy? Ile czasu dzieci spędzają na swobodnej zabawie, w jakim stopniu czas wolny jest zaprogramowany i animowany przez dorosłych, animatorów, nauczycieli, a w jakim stopniu animują go media, TV i Internet? Proponowane badania powinny objąć równolegle dzieci i ich rodziców, opiekunów, aby w korelacji można określić zmienne zależne i niezależne warunkujące organizację i spędzanie czasu wolnego np. w rodzinie czy w grupach rówieśniczych.

Naczynia połączone – czas wolny dzieci i dorosłych

Czas wolny dziecka utożsamiany jest przede wszystkim z czasem wolnym rodziców, na co wskazuje w podjętych badaniach pilotażowych M. Truszkowska-Wojtkowiak. „Przestrzenią wolności jest dla dziecka przede wszystkim rodzina, stąd sama zabawa nie jest jeszcze identyfikowana jako oddzielna funkcja czasu wolnego. (...) Zabawa jest dla małego dziecka pełną afirmacją wolności tylko wtedy, gdy rodzice są wolni (mają czas), chcą i mogą bawić się z dzieckiem. Rodzice i dzieci instynktownie przejmują nastrój wolności i swobody towarzyszący wspólnemu przeżywaniu czasu. (...) Dzieci wiążą zachowania wolnoczasowe z życiem rodzinnym”³⁰. Wstępne wyniki badań pilotażowych autorki nad czasem wolnym dziecka pokazują, że zabawa jest dominującą formą spędzania czasu wolnego, ale analiza rysunków dziecięcych wskazuje, że to telewizja i gry komputerowe zajmują pierwsze miejsce. Współcześnie coraz rzadziej dzieci spędzają czas wolny „na dworze”. Zanika majsterkowanie i inne prace ręczne. Pilotażowe badania M. Truszkowskiej-Wojtkowiak nad percepcją czasu wolnego przez dzieci wskazują na samotność dzieci w czasie wolnym. Jak zauważa autorka badań, oznaczać to może coraz większą rolę telewizji i nowych mediów w wychowaniu dzieci w kulturze czasu wolnego³¹. Świadczą o tym również liczne badania prowadzone na świecie. Niepokojące wyniki badań na temat nieodwracalnych skutków nadmiernego spędzania czasu wolnego dzieci i młodzieży przed ekranem telewizora przedstawia i analizuje M. Desmurget w książce *TV Lobotomie*³². Jak podkreślają badacze oglądanie telewizji wymusza bierną percepcję, która nie stymuluje właściwego rozwoju funkcji poznawczych wypierając wysilek, który jest konieczny np. przy czytaniu,

³⁰ M. Truszkowska-Wojtkowiak, *Fenomen czasu wolnego*, dz. cyt., s. 209–212.

³¹ Tamże.

³² M. Desmurget, *Teleoglupianie. O zgubnych skutkach oglądania telewizji (nie tylko przez dzieci)*, Warszawa 2012, s. 123.

rozwoju języka, uwagi czy wyobraźni. Telewizja kolonizuje obszary aktywności dziecka, zajmując czas, który mógłby być przeznaczony na polisensoryczny, psycho-motoryczny, intelektualny rozwój. Oglądanie telewizji przez dzieci przyczynia się bezpośrednio do spadku uwagi, rozleniwienia intelektualnego, społecznej izolacji, jest czynnikiem poznawczej jałowości i wektorem rozpadu psychiki³³. Odciąga od zajęć obowiązkowych, ogranicza czas poświęcanego na „naukę”, zabawę w grupie rówieśniczej czy z rodzicami. Jak wskazują badacze, średni kontakt dzienny dziecka z telewizją plasuje się tuż poniżej 2 godzin dla grupy w wieku 4 do 14 lat, co oznacza okrojenie tego czasu o 28%–36% (czas ten mógłby być poświęcony m. in. na rozwijanie zainteresowań czy odrabianie zadań szkolnych), przy czym w weekendy wskaźnik ten drastycznie wzrasta do 80%³⁴. Wszechobecna dostępność mediów, kanałów telewizyjnych na różnych odbiornikach cyfrowych, nie tylko komputerach czy tabletach, ale nawet w zegarkach, powoduje między innymi nieograniczony do nich dostęp, a pośrednio, osłabioną kontrolę rodzicielską, kształtowanie budżetu czasu wolnego dzieci przez czynniki cywilizacyjne, ekonomiczne. Udział dorosłych w kształtowaniu budżetu czasu wolnego dzieci i jego zagospodarowywania jest decydujący dla jakości rozwoju dziecka i młodego człowieka³⁵. Budzenie ciekawości i zainteresowania światem, rozwijanie umiejętności prowadzenia rozmowy, komunikacja interpersonalna zaczyna się w rodzinie, a następnie rozwija w grupie rówieśniczej.

Współcześnie obserwuje się odejście od kontemplatywnego ujmowania czasu wolnego na rzecz biernych i konsumpcyjnych sposobów jego przeżywania. Badacze problematyki zauważają dominujący rozwój różnych form turystyki masowej, swoistego pielgrzymowania w czasie wolnym w celu zaspokajania potrzeby przyjemności i relaksacji³⁶. W globalizującym się świecie wielokulturowych i zmiediatyzowanych społeczeństw „sieci”, czas wolny pozostaje w wielu przypadkach czasem niezapełnionym, pustym, zawłaszczanym lub niewolnym, a nawet zniewolonym, marnotrawionym, prowadzącym do stopniowego znużenia, wykluczenia, i nie rzadko patologii. Problemem tym zajmują się pedagodzy badający subkulturę czy popkulturę czasu wolnego, które jak się zauważa, nie muszą być jednak gorsze od tradycyjnych form spędzania czasu, mogą zawierać wartości uniwersalne i edukacyjne.³⁷ W socjologicznym ujęciu kultura

³³ Tamże, s. 124.

³⁴ Tamże, s. 125.

³⁵ B. Kostrubiec, *Czas wolny dzieci w młodszej wieku szkolnym. Kontekst społeczno-kulturowy korzystania z mediów*, [w:] „Cudne manowce”. Kultura czasu wolnego we współczesnym społeczeństwie, red. W. Muszyński, Toruń 2008, s. 370–379.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

czasu wolnego dziecka nabywana jest w procesie socjalizacji w rodzinie, a następnie w przedszkolu, szkole. W aspekcie psychologicznym można szukać naturalnych źródeł zachowań wolnoczasowych u dziecka. Będą one rozumiane jako stan umysłu i autoteliczna radość z wszelkiej aktywności³⁸.

Aktywność kulturalną proponują dzisiaj instytucje kultury, zapraszając do współdziałania nie tylko dzieci i młodzież szkolną, ale także rodziny w ich czasie wolnym od zajęć i pracy. Ten obserwowany również w polskiej kulturze muzealnej trend jest ważny z punktu widzenia rozwoju dziecka, jego wielorakich umiejętności i kompetencji. Edukacja artystyczna, edukacja przez sztukę w muzeum, teatrze czy filharmonii nie powinna dzisiaj być rozumiana w elitarnym wymiarze, lecz być dostępna dla wszystkich. Takie założenia stawiają sobie również organizatorzy działań edukacyjno–animacyjnych w instytucjach kultury. Gdy weźmie się pod uwagę fakt, że na zajęcia weekendowe w muzeach jest więcej chętnych niż miejsc w grupach, a zapisy tworzone są z wyprzedzeniem rocznym to można przypuszczać, że zapotrzebowanie na tego typu zajęcia jest duże i znacznie przekracza podaż.

Muzeum Narodowe w Krakowie realizuje w swoich oddziałach cykle zajęć edukacyjnych dla dzieci, zarówno dla klas szkolnych, jak również dla rodzin. W 2012 roku muzeum zorganizowało 1433 zajęcia o charakterze warsztatów i lekcji muzealnych, w których uczestniczyło 29 825 osób. W kolejnych latach wskaźnik ten utrzymywał się na podobnym poziomie. Przy czym należy zauważyć, że znaczącym czynnikiem frekwencji są organizowane wystawy czasowe, do których również przygotowywane są programy i działania edukacyjne dla dzieci i młodzieży. W 2014 roku w zajęciach weekendowych adresowanych przez muzeum do dzieci odbyło się ok. 186 warsztatów, w których wzięło udział 2764 dzieci (w wieku od 3–13 lat)³⁹.

Wzrost działań edukacyjnych, kulturalnych, artystycznych organizowanych przez muzea można zaobserwować w całej Polsce. Edukacja muzealna, którą można również włączyć w obszar edukacji do czasu wolnego rozwija się, proponując aktywne i atrakcyjne formy budzenia aktywności, zainteresowań i pasji poznawczych najmłodszych. Warto nią zainteresować nie tylko nauczycieli, wychowawców, ale przede wszystkim rodziców i opiekunów, aby droga do muzeum (i innych instytucji kultury) nie była znana tylko elitarnej grupie najmłodszych odbiorców, ale była często przemierzana przez każdego małego obywatela naszego kraju⁴⁰.

³⁸ M. Truszkowska-Wojtkowiak, *Fenomen czasu wolnego*, dz. cyt., s. 212.

³⁹ Dane pochodzą z Raportów Działalności Edukacyjnej Muzeum Narodowego w Krakowie. Opracowania za rok 2012 i 2014 udostępnione dzięki uprzejmości kierownik Sekcji Edukacji MNK M. Dylewskiej-Libery.

⁴⁰ <http://mnk.pl/rodzice-i-dzieci> (dostęp: 17.02.2015).

W kontekście przedstawionych refleksji nad edukacją kulturalną do czasu wolnego, zagrożeń płynących z nadmiernego korzystania z mediów a przez to biernego, pasywnego spędzania czasu wolnego, wyłania się następująca konkluzja. Zarówno rodzina, jak i przedszkole, szkoła są środowiskami kształtującym „nawyki” sposobu spędzania czasu w tym czasie wolnego. Z tymi mikrośrodowiskami ściśle powinna współpracować społeczność środowiska lokalnego, organizatorzy, twórcy programów i działań kulturalnych, artystycznych, edukacyjnych, rekreacyjnych, aby zapewnić alternatywę dla konsumpcyjnego i jałowego przeżywania czasu wolnego. Dlatego warto podejmować badania jakościowe nad czasem wolnym dzieci, aby móc realnie określać ich deficyty i stymulować rozwój aktywności poznawczej, zarówno w rodzinie, jak i w środowisku przedszkola i szkoły.

Zakończenie

Konkludując, edukacja kulturalna dla czasu wolnego, podobnie jak czas wolny dla edukacji kulturalnej, tworzą przestrzeń do poszukiwania wartości w twórczym i swobodnym, a przede wszystkim wolnym rozwoju dziecka. Edukacja do czasu wolnego jest ważna ze względu na uczenie się podejmowania decyzji dotyczących swobody wyboru spędzania czasu wolnego, jak również płynących stąd konsekwencji dla świadomości pełni zdrowia i jego utrzymania. „Czas wolny jest w swej istocie afirmacją szczęścia i wolności, a przygotowanie do czasu wolnego albo tylko oczekiwanie na taki czas jest często pragnieniem autotelicznego przeżywania czasu”⁴¹. Edukacja kulturalna do (dla) czasu wolnego, do konsekwentnego zarządzania czasem, samodzielnego, świadomego stanowienia budżetu czasu wolnego, jest istotna w świetle powyższych wyzwań i zagrożeń cywilizacyjnych. Szczególnie w kontekście zmieniających się błyskawicznie warunków życia, postępujących zmian technologicznych, coraz większego zróżnicowania społecznego, mieszania się kultur, zmiennych warunków pracy, niezrównoważonego rozwoju i wielu innych zjawisk, którym będzie musiało stawić czoło nowo wzrastające pokolenie czasu wolnego. Jak twierdzą współcześni badacze problematyki, przygotowanie do czasu wolnego i jego organizacja mają kluczowe znaczenie dla jakości życia rozumianej tutaj jako *ars vivendi*.

⁴¹ Tamże, s. 237.

Bibliografia

Bockhorst H., Reinwand V. I., Zacharias W., *Handbuch Kulturelle Bildung, Schriftenreihe Kulturelle Bildung 30*, München 2012.

Desmurget M., Teleoglupianie. *O zgubnych skutkach oglądania telewizji (nie tylko przez dzieci)*, przekł. E. Kaniowska, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2012.

Dudzikowa M., Czerpaniak-Walczak M. (red.), *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty*, Tom 2, GWP, Gdańsk 2007.

Dumazedier J., *Loisir et Pedagogie*, „International Review of Education” 1(1955)2.

Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I A-F, Warszawa 2003.

Fratyga B., „Czas wolny” *Raport o stanie i zróżnicowaniach kultury miejskiej w Polsce*. Raport opracowano na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, red. M. Duchowski, B. Fatyga, J. Nowiński, M. Pęczak, E. A. Sekuła, T. Szlendak, W. Burszta, A. Hupa, Warszawa 2009.

Ingarden R., *Książeczka i człowiek*, Wyd. Literackie, Kraków 1998.

Jankowski D., *Edukacja kulturalna w życiu człowieka*, Instytut Pedagogiczno-Artystyczny UAM, Kalisz 1999.

Jedlewska B., *Pedagogika czasu wolnego – utopia czy konieczność?* [w:] *Dziecko w kręgu wychowania*, red. B. Jedlewska, Impuls, Kraków 2002.

Kamiński A., *Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.

Kargul J. (red.), *Upowszechnianie, animacja, komercjalizacja kultury*, PWN, Warszawa 2012.

Migdał K., *Psychologia czasu wolnego*, Wyd. AlmaMer, Warszawa 2011.

Milerski B., Śliwerski B. (red.), *Pedagogika Leksykon*, Impuls, Warszawa 2000.

Mroczkowska D. (red.), *Czas wolny. Refleksje, dylematy, perspektywy*, Wyd. Difin, Warszawa 2011.

Mroczkowska D. *Czas wolny jako kategoria społecznie i kulturowo zmienna. Przeobrażenia w czasowej organizacji oraz doświadczaniu czasu*, [w:] „Czas ukoi nas” *Jakość życia i czas wolny we współczesnym społeczeństwie*, red. W. Muszyński, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2011.

Muszyński W. (red.), *Rodzina w świecie wartości. Religia, praca i czas wolny*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2011.

Pater R., *Wychowanie estetyczne w edukacji muzealnej*, [w:] *Sztuka i wychowanie*, red. K. Pankowska, „Żak”, Warszawa 2010.

Pater R., *Muzea dla dzieci i młodzieży – współczesne przestrzenie edukacji*, [w:] *Kierunki rozwoju edukacji*, red. A. Cudowska, Wyd. Trans Humana, Białystok 2011.

Pater R., *Edukacja estetyczno-artystyczna w środowisku lokalnym „życia szkoły”*. *Miedzy przeszłością a przyszłością*, [w:] *Szkoła XXI wieku szkołą edukacji estetycznej*, red. M. Zalewska-Pawlak, A. Pikała, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.

Pięta J., *Pedagogika czasu wolnego*, Wyd. Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2004.

Read R., *Wychowanie przez sztukę*, przekł. A. Trojanowska-Kaczmar-ska, Wstęp: I. Wojnar, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.

Schiller F., *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka i inne rozpra-wy*, przekł. I. Krońska, J. Prokopiuk, Wstęp J. Prokopiuk, Czytelnik, War-szawa 1972.

Słowińska S., *Idee (konceptje) edukacji kulturalnej*, [w:] *Upowszechnia-nie, animacja, komercjalizacja kultury*, red. J. Kargul, PWN, Warszawa 2012.

Surma B., *Teoretyczne założenia kształtowania postawy twórczej dzieci w wieku przedszkolnym*, [w:] „Edukacja Elementarna w Teorii i Prakty-ce” 26(2012)4.

Torowska J., *Aktualność koncepcji wychowania przez sztukę Herber-ta Reada*, [w:] *Sztuka i wychowanie. Współczesne problemy edukacji este-tycznej*, red. K. Pankowska, „Żak”, Warszawa 2010.

Truszkowska-Wojtkowiak M., *Fenomen czasu wolnego*, Wyd. Har-monია Universalis, Gdańsk 2012.

Winiarski R. (red.), *Rekreacja i czas wolny. Studia humanistyczne*, „Łośgraf”, Warszawa 2011.

Streszczenie

Współcześnie pojęcie czasu wolnego jest przedmiotem badań spe-cjalistów wielu dziedzin nauki: ekonomii, psychologii, filozofii, socjolo-gii, pedagogiki. Pedagogika czasu wolnego, czy edukacja do czasu wol-nego jest szczególnie istotnym obszarem badań w kontekście rozwijanych teorii społeczeństwa czasu wolnego. Obecnie czas wolny definiowany jest częściej poprzez wzrost egzystencjalnej przyjemności, dokonywania wła-snych, wolnych wyborów, związanych z autosterownością, samodzielnym zarządzaniem dowolnie i dobrowolnie wybranymi zajęciami, przekłada się tym samym na wybór i realizację wolicjonalnie wyznaczanych celów i zadań. Czas pracy i czas wolny przeplatają się i warunkują wzajemnie. W niniejszym artykule przedstawiono koncepcje rozumienia i definio-wania czasu wolnego w ujęciu historycznym, wskazując na szczególnie znaczenie w jego planowaniu i wykorzystaniu działań podejmowanych przez dzieci w edukacji kulturalnej, rozumianej jako aktywność kultural-na w szerokim rozumieniu rozwoju kompetencji kulturowych. Wyzwa-

nia przyszłości stawiają współczesnej edukacji wymagania, w której upatruje się antidotum na problemy człowieka XXI wieku. Twórczość, innowacyjność to terminy często wymieniane w kontekście rozwoju społeczeństwa i potrzebnych kompetencji w mierzeniu się z wyzwaniami współczesności. Autorka podkreśla wartość edukacji artystycznej, wychowania przez sztukę, partycypacji kulturalnej w planowaniu, organizowaniu i przeżywaniu czasu wolnego dzieci, który to w istotnej mierze zależy od kultury czasu wolnego dorosłych. Ważnym aspektem edukacji kulturalnej są działania podejmowane przez instytucje kultury. Szczególnie dynamiczne działania w zakresie edukacji kulturalnej, artystycznej podejmują muzea, przygotowując programy i kierując docelowe działania, dla zróżnicowanych grup odbiorców, w tym dzieci i młodzieży. Czas wolny jest w tych instytucjach spędzany i przeżywany w sposób szczególny, gdyż ma za każdym razem wymiar poznawczy i w pewnym stopniu wychowawczy. Odwołując się do programów i statystyk muzealnych autorka wskazuje na istotne zmiany, jakie dokonują się współcześnie poprzez podejmowane działania instytucjonalne w obszarze kreowania kultury czasu wolnego. Autorka analizując badania i prace dotyczące czasu wolnego, wskazuje na konieczność edukacji i wychowania najmłodszych do kultury czasu wolnego. Podkreśla potrzebę przygotowania do partycypacji w kulturze czasu wolnego. Umiejętność organizacji i odpowiedzialnego zarządzania czasem wolnym na każdym etapie życia ma kluczowe znaczenie dla „jakości życia” rozumianej tutaj jako *ars vivendi*.

Słowa kluczowe: edukacja do czasu wolnego, czas wolny, edukacja kulturalna, twórczość, wychowanie estetyczne, wychowanie artystyczne, edukacja muzealna.

Free Time (for) the Cultural Education of Children

Summary

Nowadays, the idea of leisure time is the subject of research for the scientists of many fields such as economy, psychology, philosophy, sociology and pedagogy. The pedagogy of free time or the education to leisure activities especially are under the research in the context of developing theories of the leisure time society.

Recently, free time is much more often defined by the rise of existential pleasure, making unconstrained and free decisions which are connected not only with expressing own intentions but also with an unassisted management of independently chosen activities. It is translated into the choice and realization of volitionally appointed goals and tasks.

Work time and spare time intertwine and condition each other. In the article the conception of understanding and defining leisure time is presented from the historical perspective. It is shown that planning the free time and making use of actions undertaken by the children in the cultural education, which is conceived as cultural activity in the broad sense of the development of cultural competence are highly important.

The challenges of the future demand a lot from the education of the recent times, which is sought as the antidote to the problems of the 21st century human beings. Creation and innovations, these are the terms often mentioned in the context of the society development and the competence facing the challenges of the recent world.

The author underlines the values of the artistic education, the education through art as well as the cultural participation which are highly meaningful in planning, organizing and experiencing the children's free time that essentially is depended on the free time culture of the adults.

Keywords: education to leisure, cultural education, creation, aesthetic education, museum education.

Adres do korespondencji:

Dr Renata Pater

Uniwersytet Jagielloński

Zakład Pedagogiki Kultury i Historii Idei Pedagogicznych

e-mail: renata.pater@uj.edu.pl